

UOT:94(479.24).

**AZƏRBAYCANDA ETNİK-SİYASİ BİRLİK VƏ MÜSTƏQİLLİK
ƏNƏNƏLƏRİ**

*Dosent Aslanov Elgün Məhəmmədali oğlu
Həsənova Dünya Xəliq qızı, Qarayeva Ləman Əhməd qızı
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
e.aslanov85@mail.ru*

Xülasə: *Məqalədə ölkəmizi bu günlərə çatdıran Azərbaycan Milli ideologiyası haqqında mülahizələr verilir. Yazıçı bu prosesdə Heydər Əliyevin danılmaz rolunu qeyd edir. Əsasən oxucuların diqqətini Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövrdə görülmüş işlərə yönəldir. Təkcə strategiyalar və fəaliyyətlər haqqında deyil, həm də bu ideologiyanın nəticələri haqqında məlumat verir. Bundan əlavə, azərbaycanlıları bu ideyaları inkişaf etdirmək və həyata keçirmək üçün istiqamətləndirmək vacib olduğu qeyd olunur. Azərbaycan əvvəllər ağır vəziyyətdə idi, lakin bu hakimiyyət altında ölkəmiz bugünkü vəziyyətə gəlib çatmışdır. Üstəlik, Heydər Əliyevin qoyub getdiyi irs xalqımızı vətənpərvərlik və həmrəylik dəyərləri ilə inkişafa sövq edib.*

Açar sözlər: milli dövlətlər, azərbaycançılıq, sülalə hakimiyyəti, istiqlal ruhu, gənc millət, qədim xalq, etnik mənşə, Cənubi Qafqaz türkləri, azərbaycanafobiya, milli oyanış, demokratik təfəkkür, burjuva milləti, etnik-miili müqəddərat.

Key words: national governments, national, dynastic power, the spirit of independence, young people, old people, ethnic origin, the South Caucasus the Turks, the national awakening of democratic thinking, bourgeois nation.

Ключевые слова: национальные государства, азербайджанство, династическая власть, дух независимости, молодая нация, древний народ, этническое происхождение, турки Южного Кавказа, азербайджанофобия, национальное пробуждение, демократическое мышление, буржуазная нация, этническая чистка.

Bəşər tarixində baş vermiş hadisələr mövcudluq kateqoriyası baxımından iki tipə ayrılır: təsadüfi hadisələr və zəruri hadisələr. Təsadüfi hadisələr konkret bir məkanda, məhdud zaman kəsiyində baş verir və ümumdünya tarixinə həlledici təsir göstərmir, dövrün və nəsillərin yaddaşında iz qoymur. Zəruri tarixi hadisələrə gəldikdə isə, onlar qaçılmaz və qarşısını almaz xarakter daşıyır, tanrının, təbiətin, insanların hökmü ilə, mütləq şəkildə baş verir və Ümumdünya tarixinin gedişində əhəmiyyətli dönüş yaradır. Beləliklə, əkslikləri həll etmək üçün mühüm üsul kimi ortaya çıxan zərurət təsadüflər içərisindən özünə yol açır və bu zaman təsadüflər zərurətin “təzahür forması və əlavəsi” kimi çıxış edir [1, 175]. Azərbaycan xalqının 1991-ci ildə istiqlaliyyət əldə etməsi və Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi bərqərar olması, məhz “zəruri tarixi hadisələr” kateqoriyasına aiddir. İlk növbədə bu, onunla izah olunur ki, əsrlər boyu müstəqillik və dövlətçilik ənənələri olan bir xalq uzun müddət asılılıq şəraitində, yaxud əsarət altında yaşaya bilməz. Çünki “müstəqillik” adlı bir tanrı nemətindən dadmış xalqın genotipində istiqlal ruhu heç vaxt ölmür. Bu ruh nəsillərə ötürülür və tarixi şərait yaranan kimi yenidən təzahür edir.

Bəzi nüfuzlu şəxslərin “Azərbaycan dövləti”, “Azərbaycan xalqı”, “azərbaycançılıq” kimi fenomenlər haqqında fikirləri – Azərbaycan adlı dövlətin yalnız 1918-ci ilin mayında yaranması, əvvəllər bu adda heç bir dövlətin, yaxud tarixi məkanın olmaması “ideyası” ölkədə ictimai, elmi-kütləvi və akademik səviyyədə birmənalı qarşılınmamışdır. Əlbətdə ki, şanlı tarixi olan bir xalqın özü və dövlətçiliyi haqqında əsəti yaratmasına ehtiyac yoxdur. Real tarix yalanı, saxtakarlığı, mif yaratmağı sevmir. O, analitik sintezə və realizmə

əsaslanmalıdır. Bu prinsiplər əsasında Azərbaycan tarixinə nəzər salanda qarşımızda möhtəşəm bir mənzərə canlanır. Çünki Azərbaycan tarixinin ontologiyası real faktlara əsaslanır. Rəsmən “Azərbaycan” adının siyasi subyekt kimi 1918-ci ildə yaradılmış, Şərqi ilk Demokratik Cümhuriyyətinə verilməsi təkzibolunmaz tarixi faktıdır [8, 33-34]. Lakin bu o demək deyil ki, “Azərbaycan” fenomeninin cəmi 100 illik tarixi var. Müasir Azərbaycan milləti doğurdan da gənc millətdir. Lakin bu baxımdan “gənc” epiteti Azərbaycana münasibətdə milli oyanış, demokratik təfəkkür, burjuva milləti anlayışları ilə əlaqədar işlənilə bilər. Antropoloji və etnik-mədəni cəhətdən isə Azərbaycan xalqı qədim xalqdır. Onun “Azərbaycan” adı altında tarixi ən azı 1300 il bundan əvvəl başlayır. İlk dəfə bu ölkəni ərəblər VII əsrdə “Azərbaycan” adlandırmışlar. “Azər” sözü ərəbcədən “od” deməkdir. Müsəlman ərəblər bu məmləkətə ilk dəfə gələndə başdan başa atəşpərəst əqidəli əhalini “azərbaycanlılar” adlandırdılar. Yəni “atəşə sitayiş edənlər”, “odu canları kimi sevənlər və qoruyanlar”. Demək olarki, bütün ərəb tarixçiləri – Əl-Məsudi, İbn Hordadbeh, Həmdullah Qəzvini və b. öz əsərlərində “Azərbaycan” adını cənubda Zəncandan, Qəzvindən və Həmədandan tutmuş Şimalda Dərbəndə qədər ərazilərə aid edirlər.

Qədim Azərbaycanın ərazisində Aratta, Lullubi, Kutı, Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya, Arran, Şirvan, Muğan və s. adlı qədim dövlətlər və tarixi məkanlar olmuşdur. Bu adlar sözügedən qurumlara güclü etnosların adları ilə əlaqədar, yaxud məkanın coğrafi xüsusiyyətlərinə görə verilmişdir. Xilafət dövrünə aid mənbələrdə 4-cü əmirliyin, daha sonra “Əl-Cəzirə” adlı 3-cü əmirliyin tərkibində “Azərbaycan” adlı əyalət var idi. Xilafətin hərbi-siyasi əsaslarını sarsıtmış Xürrəmilər hərəkatının Azərbaycanda olmasını, Babək Xürrəminin Azərbaycan türkü olmasını heç bir arqumentlə inkar etmək olmaz. “Azərbaycan xilafətin vilayətidir. Dörd əyalətdən – Arran, Muğan, Quştasfi və Şirvandan ibarətdir. Əhalisinin az bir hissəsini iranlılar, böyük hissəsini isə türklər təşkil edir” [6, 180]. Babəkin igidliyi, Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizəsi haqqında məlumatı, o dövrün ərəb tarixçiləri verir. Bu mənbələrdə Babək Azərbaycanın azadlığı uğrunda vuruşan, fars, ərəb, yaxud qafqazlı kimi deyil, məhz azərbaycanlı inqilabçı kimi təqdim olunur.

Xilafətin tənəzzülü dövründə türk mənşəli Sacilərin və Salarilərin türk olması, məhz Azərbaycan adlanan tarixi məkanı vahid dövlətdə birləşdirməsi real faktıdır. Bu dövrdə hakim sülalə tərəfindən sözügedən istiqlalıyyət obyektinin Azərbaycan deyil, məhz Sacilər dövləti, Salarilər dövləti, Atabəylər dövləti adlandırmalarını izah etmək də çətin deyil. Bildiyimiz kimi Orta əsr dövlətlərinin monarxiya quruluşu, adətən sülalənin adını və şöhrətini tarixi məkanın, yaxud hakim etnosun adından yüksək tuturdu. Məhz buna görə Azərbaycan tarixində Saci istiqlalıyyəti, Atabəylər istiqlalıyyəti, Səfəvilər istiqlalıyyəti anlayışları “Azərbaycan” anlayışından daha dominant xarakter kəsb etmişdir. Lakin onların hamısının məhz Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixi olmasını heç kim inkar edə bilməz. Bu dövlətlərin hər biri Azərbaycanda təşəkkül tapıb, onların mərkəzi şəhərləri tarixi Azərbaycan şəhərləri olub. Hökmdarları “Azərbaycan mənşəli” hökmdar – şah, padşah, atabəy titulu daşıyıb. Onların təbəələri, Azərbaycan türkcəsində danışan yerli azərbaycanlılar olub.

İran tarixçiləri Xilafətin tənəzzülü dövründə Əfqanıstanda, Orta Asiyada və Azərbaycanda yaranmış müstəqil feodal dövlətləri “İran intermessosu” (lat. intermedius – aralıq, yəni İran imperiyaları arasında aralıq dövr) adlandırırlar [3, 110]. Lakin İran tarixçiləri nədənsə belə bir vacib məqamı izah etməyi unudurlar ki, əgər adı çəkilən sülalələr doğurdan da “İran intermessosudursa” niyə İranda deyil, onun hüdudlarından kənarında təzahür etmişdir? Niyə onu tarixi vəzifə kimi, məhz türk-azərbaycan hökmdarları yerinə yetirirdi. Fars şovinizminə hər vəchlə haqq qazandırmaya çalışan İran alimləri, guya Y-xromosomlarını tədqiq edərək belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, tarixən türk dilinin, azərbaycan-türk etnik amilinin İranda belə geniş və davamlı təmsil olunması, guya siyasi elitada təmsil olunan

azsayılı türk kişilərinin fəaliyyəti ilə bağlıdır, lakin onlar İran xalqlarının populyasiyasına son dərəcə zəif təsir göstərmişlər.

Ümumiyyətlə “Milli dövlətlər” fenomeni Yeni dövr tarixinin hadisəsidir [2, 144-181]. Orta əsrlərdə, bütün dünya dövlətləri tayfa, sülalə mahiyyəti daşıyırdı. Bu həm Avropada, həm də Asiyada belə idi. Azərbaycan da bu baxımdan istisna deyildi. 1923-cü ilə qədər Anadolu türklərinin dövlətçilik arealına daxil olan ərazi Osmanlı dövləti, Ottoman imperiyası, yaxud Əla Porta, Yüksək Porta (osm. Babi-Ali) adlanırdı və sülalənin başçısı I Osman Qazinin (1281-1336) və Osmanlı vəzirinin dəftərxanasının adı ilə bağlı idi [7, 26-41]. Demokratik quruculuq, parlamentarizm və respublikaçılıq tarixi isə 1923-cü ildən başlayır. Lakin türk tarixçilərinə və türk xalqına dövlətçilik tarixinin cəmi 93 il olmasını demək ən azı gülməli olardı. Hindistan tarixində Harappa sivilizasiyasından başlamış Böyük Moqollar imperiyasına qədər 57 dövlətdən heç biri Hindistan adlanmayıb. Amma hind xalqının heç bir nümayəndəsi dövlətçilik tarixinin 1947-ci ildən başlamasını, Hindistan xalqının 70 yaşlı xalq olmasını, heç vaxt Hindistan adlı dövlətin olmamasını heç ağına da gətirmir.

Bu nümunələri Avropa xalqlarının dövlətçilik və etnik-siyasi inkişaf tarixinə də aid etmək olar. Məsələn, fransızlar, almanlar, ispanlar, ingilislər qədim dövrdə qotlar adlanırdı. Lakin adı çəkilən xalqlar qotları öz əcdadları və onların yaratdıqları, fərqli adlar altında dövlətləri öz dövlətləri hesab edirlər. Ümumiyyətlə, bu gün Yer kürəsində yaşayan bəzi xalqların ümumi cəhətlərini nəzərə almasaq (monqoloid cizgiləri, neqroid əlamətləri, hind xüsusiyyətləri və s.), təmiz antopoloji xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamış xalq yoxdur. Hər bir etnosun müasir antropoloji ifadəsi, həmçinin mədəni durumu sırf sinkretik xarakter daşıyır.

Səfəvilər dövlətinin Orta əsrlər Azərbaycan dövlətçiliyinin şah əsəri olması tarixi faktdır. Lakin onun Azərbaycan dövləti deyil, Səfəvi dövləti adlanmasının səbəbi də məlumdur. O, imperiya xarakterli dövlətdir. İmperiyapərəstlik isə xalqın əqidəsi deyil, ayrı-ayrı şəxslərin və hökmdarların mütləq hakimiyyətə can atan iradi potensialının, yəni subyektiv volyuntarizmin məhsuludur. Xalqın siyasi əqidəsi isə demokratizm, plyuralizm, parlamentarizmdir. Odur ki, orta əsr imperiyaları, bir qayda olaraq məkanın, millətin, xalqın deyil, hakimiyyət subyektinin adını əbədiləşdirirdi. Hakimiyyətin subyektini isə burada millət deyil, hökmdarın mütləq nüfuzudur.

Səfəvilərdən sonra Əfşarlar, Qacarlar, Pəhləvilər kimi dövlətlər tarixən dövlətyaradan etnos olmuş Azərbaycan türklərinin yaratdıqları və idarə etdikləri dövlətlər olub. Məlum səbəblərdən, yəni Səfəvi hökmdarı I Abbasdan başlayan farslaşdırma siyasətinin davamı olaraq, onlar “Fars dövlətləri” kimi qələmə verilir.

Xanlıqlara gəldikdə isə onlar müstəqil feodal qurumları olaraq, tarixdə İran xanlıqları kimi deyil, məhz Azərbaycan xanlıqları kimi qalıb. Azərbaycandakı xanlıqlar tipində Rusiya tarixində də 300 il davam edən feodal pərakəndəliyi – knyazlıqlar dövrü olmuşdur və onlardan heç biri Rusiya adı daşımamışdır. Lakin Rusiya tarixində bu dövr rus xalqının dövlətçilik tarixi kimi öyrənilir [4, 69 -74].

1925-ci ildə Pəhləvilər öz dövlətlərini İran dövləti adlandırdılar. Reza Pəhləvinin (1878-1944) anası Nuş Afərin Ayrımlı və həyat yoldaşı Tac əl-Mülk Ayrımlı (Nimtac xanım – 1896-1982) etnik azərbaycanlı idilər. Reza Pəhləvinin və Tac əl-Mülkün oğlu, sonuncu İran şahı Məhəmməd Reza Pəhləvinin həyat yoldaşı Fərəh Diba (1938) isə əslən Bakılı olan azərbaycanlı, Sen-Sir hərbi məktəbinin məzunu Söhrab Dibanın qızı idi. Onun İranda Şahbanu olduğu dövrdə (1967-1979) azərbaycanlılar özünəməxsus intibah dövrü yaşamış və Azərbaycanın mədəni muxtariyyəti məsələsi gündəmə gəlmişdi. 1979-cu il İran İslam inqilabı, əslində azərbaycanlı Şahbanu Fərəh Dibanın siyasi fəaliyyətinə qarşı fars şovinizminin klerikal xarakterli qiyamı idi [5, 160].

Ümumiyyətlə, 1979-cu ilə qədər Məzdəkilər hərəkatından tutmuş, İranda baş vermiş bütün inqilabların və üsyanların aparıcı qüvvəsi azərbaycanlılar olmuşlar. Fars bürokratiyası daim Azərbaycanın inqilab ruhundan qorxmış və həmişə sərt qabaqlayıcı tədbirlər görmüşdür. Bu gün isə inqilabdan qorxan İran hakim dairələri Cənubi Azərbaycanda etnik birliyi sarsıtmaq məqsədi ilə, sahillərində azərbaycanlıların kompakt yaşadığı Urmiya gölünü qurutmaq, imkan daxilində Cənubi Azərbaycanda yerləşən neft və qaz ehtiyatlarını istismar etməmək və bununla da burada təşkilatlanmağa qadir olan kütlənin konsentrasiyasının qarşısını almaq kimi tədbirlər görürlər.

Azərbaycanın 1922-ci ildə Zaqafqaziya federasiyasının tərkibində ittifaqa daxil olmasından sonra, 1926-cı il 17 dekabrda başlanmış əhalinin I Ümumittifaq siyahıya alınmasında azərbaycanlılar “Cənubi Qafqaz türkləri kimi” qeydə alınmışdı. Hələ ADR dövründə İran hökumətinin təkidlə “Azərbaycan” və “azərbaycanlı” ifadələrinə qarşı çıxması, onların “tatar”, “müsəlman” sözləri ilə əvəz edilməsi isə “Azərbaycan” etnik genotipi, “Azərbaycan” siyasi fenomeni qarşısında tarixi xofun, Məzdək, Cavanşir, Babək, Şah İsmayıl, Səttar xan, Məhəmməd Xiyabani, Şeyx Cəfər Pişəvəri qüdrətindən doğan tarixi “Azərbaycanafobiyanın” ifadəsi idi. “Azərbaycan” adının elə bir qüdrətli və sakral mahiyyəti var ki, o çoxəsrlik tarixi boyu bütün təsadüfi elementlərin içərisində itib-batmadı, hər kəs, hər şey gəldi, “Azərbaycan” süsgəncindən keçdi, “azərbaycanlaşdı”.

1993-cü ildə Ümummillətilər Heydər Əliyevin xilaskarlıq missiyası nəticəsində Azərbaycan adlanan gənc bir dövlətin davamlı mövcudluğu və inkişafı təmin olundu. Bu gün “azərbaycançılıq” ideyası və multimedəni dəyərlərin qorunması prinsipləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikası adlı bir məkanda vahid Azərbaycan xalqı adlanan mehriban bir ailədə müxtəlif millətlərin və etnik azlıqların nümayəndələri gələcəyin şanlı tarixini yazır.

"...Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!". İllər öncə Ulu Öndər Heydər Əliyevin qürur, fəxr hissi ilə dilə gətirdiyi və Yer üzündəki azərbaycanlıların dillər əzbərinə çevrilən bu sözlər həm də millətimizin, dövlətimizin parlaq gələcəyinin yol xəritəsini cızan milli parol oldu.

“Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır”, - deyən böyük vətənpərvər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu azərbaycançılıq ideologiyasının məntiqi və uğurlu nəticəsi idi ki, 44 günlük Vətən müharibəsini qalibyyətlə sonlandırdıq, torpaqlarımızın işğalına son qoyduq, ərazi bütövlüyümüzü, suverenliyimizi tam təmin etdik. Azərbaycan xalqı bu möhtəşəm həmrəylik bünövrəsi üzərində Zəfər qalası ucaldı, üzərindəki məğlubiyyət damğasından qurtuldu, qalib, qürurlu vətəndaşlara çevrildi. O cümlədən də bu Zəfər dünyada yaşayan həmvətənlərimizin qürur mənbəyinə çevrildi.[9]

Bu etnik-siyasi birlik sarsılmaz və əbədidir. Azərbaycan xalqı gənc xalq deyil, onun çoxəsrlik tarixi var. Biz bu tarixlə fəxr edirik və onun həqiqi sahibləri yalnız bizik.

Ədəbiyyat

1. Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. Изд. 2, Т 39.
2. Meyer J. W., Boli J., Thomas G. M., Ramirez F. O. World Society and the Nation-State // American Journal of Sociology. 1997.
3. Минорский В.Ф. "Исследование Истории Кавказа", Кембридж, 1953.
4. Рыбаков С.В. Раздробленность на Руси. Ее оценка в российской историографии. Екатеринбург, 1995.
5. Taheri, Amir. The Unknown Life of the Shah. Hutchinson, 1991.
6. Томаpа М. Бабек. М 1936

- 7.Трепавлов В. В. «Ваша высокая порта», Российская государственность в системе традиционных представлений о монархии у народов Евразии XV-XVII вв.
- 8.Шнирельман В. А. Войны памяти: мифы, идентичность и политика в Закавказье / Рецензент: Л. Б. Алаев. М., 2003.
9. <https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/zefer-hemreyliyi-1703976054>

ТРАДИЦИИ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОГО ЕДИНСТВА И НЕЗАВИСИМОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

*Асланов Ельгун Магеррам оглы, Гасанова Дунья Халиг кызы,
Караева Ляман Ахмед кызы*

Резюме

Статья посвящена таким актуальным вопросам, как азербайджанство, Азербайджанская нация, Азербайджанская государственность, обсуждаемым в широких аудиториях и являющимся объектом исследований научной литературы. Классификация научных фактов, доказывающих древность Азербайджанского государства и народа, обозрение различного характера власти и традиций государственности в средневековой и новой истории являются основными мотивами статьи. В статье, в методической последовательности и с неоспоримыми фактами прослеживается исторический путь, ведущий к Азербайджану, азербайджанство и современной Азербайджанской государственности. Статья может стать научным пособием в выяснении спорных вопросов, возникших на современном этапе этнополитических отношений.

TRADITIONS OF ETHNO-POLITICAL UNITY AND INDEPENDENCE IN AZERBAIJAN

*Aslanov Elgun Magerram, Gasanova Dunya Khalig,
Garayeva Leman Akhmed*

Summary

The article is discussed a wide range of audiences, and as an object of research in the scientific literature, presented the nation, is dedicated to topical issues as the history of Azerbaijani statehood. The scientific facts which prove the antiquity of the Azerbaijani people and Azerbaijani state classification, and a new era in the history of medieval traditions and distinctive character of the state government and the main motives is the interpretation of the article. The article appeared in the stage of development of ethnic and political relations system of scientific material to clarify issues that may be controversial.

Rəyçi: dosent Abdullayeva Sevda

Tarix kafedrasının 17 sentyabr 2025-ci il tarixli iclasın 02 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 10 oktyabr 2025-ci il